

**MUHAMMED HÜSEYİN FAZLULLAH'IN *MİN VAHYİ'L-KUR'ÂN* ADLI
ESERİNDE İCTİMÂÎ KONULARA YAKLAŞIMI
MUHAMMED HUSEYIN FAZLULLAH'S APPROACH TO SOCIAL ISSUES
IN HIS WORK *MIN VAHYI'L-KUR'ÂN***

Abdusselam BOLUK

aboluk95@gmail.com

ORCID: 0009-0004-7280-4101

Öz

Kur'ân, Müslümanlar için hayatın tüm problemlerine içinde çözümler barındıran bir kitap olmasından dolayı indirilmeye başlandığı ilk günden itibaren okunmuş ve anlaşılmaya çalışılmıştır. Bireylerin gerek ilmi yeterliliklerindeki gerekse anlayışlarındaki farklılıklar Kur'ân yorumuna da yansımış ve birbirinden farklı birçok tefsir yöntemi ortaya çıkmıştır. Şüphesiz ki bu tefsir yöntemlerinden günümüzde en revaçta olanlarından birisi de Kur'ân ayetlerinden toplumun ihtiyaçlarına yanıt verecek anlamlar ve dersler çıkarmayı amaç edinen ictimâî tefsir metodudur. Bu çalışmada yirminci asırda, ülkemize çok yakın bir coğrafya olan Lübnan'da yaşamış ve İslami ilimlere dair pek çok eser kaleme almış olmasına rağmen ülkemizde yeterince tanınmayan Şî'î âlim Muhammed Hüseyin Fazlullah'ın *Min Vahyi'l-Kur'ân* adlı tefsirinde, aktüel konulara yaklaşımı ele alınmıştır. Çalışmada ön bilgi mahiyetinde ictimâî tefsir ve Fazlullah kısaca tanıtılmıştır. Ardından kadın ve yönetim-idare şeklinde iki ana başlık altında müellifin konu hakkındaki görüşleri okuyucuya sunulmuştur. Fazlullah, siyaset ve toplumsal meselelerle yakından ilgilenen bir alim olmasından dolayı tefsirinde bu konulara ve bunlar etrafında meydana gelen tartışmalara fazlaca yer vermiştir. Kadına dair konuları ele alırken gelenekçi ekolle modernist ekol arasında bir yol tutan Fazlullah, kadının kişiliğini zedelediği iddia edilen hükümlerin kadının fitratına daha uygun olduğunu okuyucuya sunmaya çalışmıştır. Yönetim ve idareye dair konuları ele alırken tartışmaların odağında olan meselelerde İslam'ın sunmuş olduğu sistemin toplum menfaatlerine daha uygun olduğunu açıklamaya çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Şî'a, Fazlullah, Min Vahyi'l-Kur'ân, İctimâî Tefsir.

Abstract

The Qur'an, being a book that contains solutions to all problems of life for Muslims, has been read and attempted to be understood since the beginning of its revelation. Differences in individuals' both scholarly competencies and understandings have influenced the interpretation of the Qur'an, leading to various different methods of interpretation. Undoubtedly, one of the most popular interpretation methods today is the social interpretation method aiming to derive meanings and lessons from Qur'anic verses that respond to society's needs. This study discusses the approach to current issues in the commentary titled 'Min Vahyi'l-Kur'ân' by the Shi'a scholar Muhammed Hüseyin Fazlullah, who lived in Lebanon, a geography very close to our country in the 20th century and wrote many works on Islamic sciences but is still not sufficiently recognized in our country.

The study briefly introduces the social interpretation and Fazlullah as preliminary information. Then, the author's views on the subject are presented to the reader under two main headings: women and governance. Due to his deep involvement in politics and social issues, Fazlullah extensively addresses these topics and the controversies surrounding them in his interpretation. When discussing women-related subjects, Fazlullah, who treads a path between the traditional and modernist approaches, attempts to present to the reader that rulings alleged to damage a woman's personality are more suitable for a woman's nature. When addressing issues related to governance and administration, he endeavors to explain that the system provided by Islam is more suitable for the interests of society in the focal points of the debates.

Keywords: Tafsir, Shia, Fadlallâh, Min Vahyi'l-Kur'ân, Sociological, Tafsir.

Giriş

Nübüvvetin ilk zamanlarından itibaren Müslümanlar Kur'ân'ı okumuş, ezberlemiş, anlamak için bir çabanın içine girmişlerdir. Anladıkları ayetlerle amel etmiş, bireysel ve toplumsal hayatlarını bu ayetler ekseninde tekrar şekillendirmişlerdir. Kur'ân'ı hayat kitabı olarak gören Müslümanlar, kısa bir süre içinde Arabistan'ın çöllerinden çıkıp dünyaya yayılmışlardır. Yaşantılarındaki güzellikler ve medeniyetlerindeki gelişmişlikten dolayı farklı milletlerin örnek aldığı bir topluluk haline gelmişlerdir. Ancak zamanla Kur'ân'ı anlamak ve anlatmak için yazılan tefsirlerde donukluk başlamış, tefsir ilmi asıl gayesinden uzaklaşarak önceki tefsirleri taklit etme yoluna gitmiş, Kur'ân Müslüman toplumlar için hayat kitabı olma özelliğini kaybetmişti.¹

19. asırdan itibaren Müslüman toplumların gerek sosyal gerek ekonomik gerekse siyasi arenada batı milletlerinden geri kalmalarıyla birlikte bu duruma çözüm bulmak için ortaya çıkmış olan ictimâî tefsir ekolü, İslam ümmetinin yükselişinin tekrar Kur'ân'a dönülmesi ve Kur'ân'ın çağın ihtiyaçlarına cevap verecek bir şekilde okunmasıyla mümkün olacağı fikrini savunmuştur. Bu ekolü benimseyen müfessirler Kur'ân'ı yeni bir anlayışla ele alıp çağın sosyolojik, ekonomik ve siyasi sorunlarına ayetler ışığında çözümler sunmayı amaç

¹ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2019), 776-777.

edinmişlerdir. Bu amaçlarının gerçekleşebilmesi içinse tefsirlerin donukluktan kurtarılması gerektiğini savunmuşlar, tefsirlerini yazarken Kur'ân'ın hidayet yönüne dikkat çekmişlerdir. Ayetleri açıklarken rivayetlerle veya dil tahlilleriyle yetinmeyip ayetlerde yer alan toplumsal mesajları insanlara ulaştırmaya çalışmışlar, bunu yaparken ise sosyolojik ve psikolojik çıkarımlar yaparak bu ayetlerle Kur'ânî bir toplum inşa etmeyi amaçlamışlardır.²

İctimâî tefsir ekolünü benimseyen müfessirler; taklide karşı olmaları, tefsirlerinde isrâiliyata yer vermemeleri, ayetleri mezhebi görüşlere alet etmeden mezhepler üstü bir şekilde yorumlamaları, ayetleri açıklarken dilsel öğelere gereği kadar yer verip açıklamaları dil bilimsel tahlillerle boğmamaları, tefsirlerinde yer verdikleri rivayetlerin sahih olmasına dikkat ederek uydurma rivayetlerden, bidatlerden ve hurafelerden uzak durarak sahih bir din anlayışıyla toplumu ıslah etmeye çalışmalarından dolayı ilmi çevrelerce takdir edilmişlerdir. Ancak akla gereğinden fazla önem verdikleri, kimi zaman sahih haberleri dahi kabul etmedikleri, bazı yerlerde lafızların zahirine ters düşen zorlama tevillerde buldukları şeklinde olumsuz eleştirilere de maruz kalmışlardır.³

İctimâî tefsir ekolünün ilk mümessili Muhammed Abduh (ö.1323/1905) olarak kabul edilmektedir. Bu ekolün en önemli temsilcileri ise Sünnî dünyada *Tefsîru'l-Menâr* isimli tefsirleriyle Muhammed Abduh ve Reşid Rızâ (ö.1354/1935), *Tefsîrü'l-Merâğî* isimli tefsiriyle Ahmed Mustafa el-Merâğî (ö. 1371/1952) ve *Fî Zilâli'l-Kur'ân* isimli tefsiriyle Seyyid Kutub (ö.1386/1966) olmuştur. Ayrıca *el-Mîzân fî tefsîri'l-Kur'ân* adlı tefsiriyle Muhammed Hüseyin et-Tabatabâî (ö.1981), *Tefsîru'l-kâşif* adlı tefsiriyle Muhammed Cevâd Muğniyye (ö. 1979) ve *Min vahyi'l-Kur'ân* adlı tefsiriyle Muhammed Hüseyin Fazlullah (ö. 2010) Şiî dünyasında ictimâî tefsir türünde eser yazan müfessirlerden sayılmaktadır.⁴

1935 yılında Irak'ın Necef şehrinde ilimle iştigal eden bir ailede dünyaya gelen müellif Muhammed Hüseyin Fazlullah'ın babası Seyyid Abdurraûf Fazlullah, Lübnanlı olup Necef'e yerleşmiş ve buranın önde gelen Şiî âlimlerinden biri olmuştur. Soyu baba tarafından Hz. Hasan'a dayanan⁵ Fazlullah, ilk öğrenimini babasından almış, ardından öğrenimine Necef'in önde gelen Şiî âlimlerden dersler alarak devam etmiştir. Tedrisatını tamamladıktan sonra kendisinin de öğrenim

² Abdulhamit Birişik, "Tefsir", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/289; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 776-777; Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 235-236; Fethi Ahmet Polat, "Dirayet Ağırıklı Tefsirler", *Tefsir El Kitabı*, ed. Mehmet Akif Koç (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 215.

³ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 777-778; Demirci, *Tefsir Tarihi*, 238-240; Mehmet Seri Doğru, *İctimâî Tefsir ve Tefsîrü'l-Merâğî*, ed. Recep Bilgin (Ankara: İksad Publishing House, 2022), 86-90.

⁴ Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 108; Doğru, *İctimâî Tefsir ve Tefsîrü'l-Merâğî*, 90.

⁵ "Nesebu Semâhatu'l-'Allâmetu'l-Mercii'l-Seyyid Muḥammed Ḥüseyin Fazlullah", *Mevkî'u Beyyinât* (01 Ocak 2023).

gördüğü Necef ilim havzasında dersler vermeye başlayan Fazlullah, 1966 yılında Irak'tan memleketi olan Lübnan'a göç etmiştir.⁶

Hayatının en verimli dönemlerini Lübnan'da geçiren Fazlullah burada sadece eğitimle meşgul olmamış; birçok hayır kurumu, yetimhane ve hastane de kurmuştur. Kurduğu eğitim kurumlarında birçok öğrenci yetiştiren Fazlullah, Abbas Mûsevî (ö.1994) ve Hasan Nasrallah gibi Hizbullah'ın yönetici kadrosundan birçok kişinin hocası olması hasebiyle Hizbullah'ın genel müşidi olarak kabul edilmiştir. İslami bir Lübnan kurma yolunda birçok girişimde bulunan Fazlullah, Hizbullah-İsrail savaşlarında etkin rol oynamış ve bundan dolayı defalarca suikast girişimlerine maruz kalmıştır. Tüm bu suikast girişimlerinden sağ kurtulan Fazlullah, 2010 yılında karaciğer rahatsızlığı dolayısıyla Beyrut'ta kaldırıldığı hastanede vefat etmiştir.⁷

1989 yılında otuz kadar Şîî âlimin kendisinin merci-i taklîd⁸ olduğunu beyan etmesi üzerine ilk olarak "Âyetullah"⁹ ünvanı alan Fazlullah, daha sonra ise "Âyetullahi'l-uzmâ" unvanını almıştır. Velüd bir hayat yaşayan Fazlullah, çoğunluğu Lübnan'da olmak üzere dünyanın farklı coğrafyalarında birçok müesseseye kurmuş¹⁰ ve başta tefsir olmak üzere İslami ilimlerin farklı dallarına ait yüze yakın¹¹ eser telif etmiştir.¹²

Çalışmamıza konu olan *Min Vahyi'l-Kur'ân* adlı tefsir, ilk olarak 1979 yılında Beyrut'ta yirmi dört cilt olarak basılmıştır. Kur'ân ilimlerine dair birkaç konuya ve yazılış amacına değinilen kısa bir mukaddimeyle başlayıp yirmi dört cilt olarak neşredilen bu tefsir,¹³ müellifin gerek dini gerekse ictimâi birçok konuya dair görüşlerini ihtiva etmesinden dolayı Fazlullah'ın en önemli eserlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Müellif tefsirinde ilk olarak sureleri ana hatlarıyla tanıtmış ardından ise ayetleri konu bütünlüklerine göre kimi zaman bir arada kimi zamanda tek tek almış ve ayetlerdeki konuları başlıklar halinde tasnif ederek bu konulara

⁶ Mustafa Öz, "Muhammed Hüseyin Fazlullah", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2019),EK-2/304; "Sîretun Semâhatu'l-'Allâmetu'l-Mercii'l-Seyyid Muḥammed Hüseyin Fazlullah", *Mevkî'u Beyyinât* (01 Ocak 2023).

⁷ Öz, "Muhammed Hüseyin Fazlullah" EK-2/305; Vefâ Kâzım Mâzî el-Kindî - Merve Selîm Habîb, "es-Seyyid Muḥammed Hüseyin Fazlallâh Ḥayâtuhû ve Mevâkıfuhû mine'l-Ḳadıyyeti'l-Lübnâniyyeti", *Mecelletü Merkezi Bâbil li'd-Dirâseti'l-İnsâniyyeti* 4/3 (2015), 155-204; "el-Vilâdetu ve'n-neş'etu ve'd-dirâsetu", *Mevkî'u Beyyinât* (01 Ocak 2023).

⁸ Merci-i Taklîd, İmâmîyye Şîs'nda fetvasına başvuru en yetkili müctehide verilen ünvanıdır. Bk. Hamid Algar, "Merci-i Taklîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/172-174.

⁹ Âyetullah, İsnâaşeriyye'nin ilmi bakımdan üstün kabul ettikleri alimlere verdikleri ünvanıdır. Bu alimin diğer alimlerden daha üstün olduğu kanaatine varıldığı takdirde ise Âyetullahi'l-uzmâ ünvanını alır. Bk. Mehdi Muhakkık, "Âyetullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/244.

¹⁰ Bu müesseselerin listesi için bk. Ebubekir Dilli, *Muhammed Hüseyin Fadlallah'ın İslam Düşüncesindeki Yeri* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 135-140.

¹¹ Fazlullah'ın telif ettiği eserlerin detaylı listesi için bk. Dilli, *Muhammed Hüseyin Fadlallah'ın İslam Düşüncesindeki Yeri*, 141-144.

¹² Dilli, *Muhammed Hüseyin Fadlallah'ın İslam Düşüncesindeki Yeri*, 40.

¹³ Muhammed Hüseyin Fazlullah, *Min Vahyi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Melêk, 1998), 23-27.

detaylı olarak değinmiştir. Bu eserin bir kısmı on küçük cilt olarak 1990-1991 yıllarında Türkçeye çevrilmiştir.¹⁴

İctimâi tefsir ve Fazlullah hakkında daha detaylı bilgi vermek çalışmamızın konu sınırlarını aşacağından bu kadarla yetineceğiz. Çalışmamızın bundan sonraki bölümünde *Min vahyi'l-Kur'ân* tefsirinde Fazlullah'ın aktüel konulara dair yaklaşımını; günümüz dünyasında tartışmaların odağı olan “kadın” ile “yönetim ve idare” gibi başlıklar halinde tasnif ederek sunmaya çalışacağız. Tabiidir ki her başlık altında ilgili olan tüm konuları veya konularla alakalı olan tüm ayetleri vermemiz çalışmanın sınırlarını aşacaktır. Bundan dolayı çalışmamızda alt başlıkları, aktüalitesini koruyan konulardan seçmeye ve müellifin bu konuları ele alış şeklini kısa bir şekilde okuyucuya sunmaya çalışacağız.

1. Fazlullah'ın İctimâi Konulara Dair Yaklaşımı

Fazlullah'ın *Min vahyi'l-Kur'ân* tefsirini incelediğimizde ictimâi konulara bir hayli yer verildiği dikkatlerden kaçmayacaktır. Nitekim Fazlullah tevil etme imkânı bulabildiği hemen her ayeti tevil ederek çağın ihtiyaçlarına dair dersler çıkarmıştır. Tevil konusuna tefsirinin birinci baskısına yazdığı mukaddimede kısaca değinmiş, ayetlerin zahiren anlaşılabilir anlamlarının dışında daha derin anlamlar ifade edebileceği belirtmiştir. Bu durumun Ehl-i Beyt imamı tarafından “tevil” olarak isimlendirildiğini ifade etmiş, ardından ayetin tevil edilmiş anlamının ayetin asıl anlamına alternatif ikinci bir anlam olmadığını bilakis ayetin muradını anlama çabası olduğunu dile getirmiştir.¹⁵

Yaptığı tefsir derslerinde amacının Kur'ân'dan hayata dair dersler çıkarmak olduğuna değinen Fazlullah, “*Amacımız hayatımızı Kur'ân ile şekillendirmektir. Bu ise Kur'ân'ı daha derin bir şekilde anlayıp karşımıza çıkan yeni mesele ve problemleri Kur'ân ışığında değerlendirmekle mümkündür.*” diyerek tefsirinde ictimâi bir metot kullanacağına işaret etmiştir.¹⁶ Şimdi onun söz konusu eserinde ele aldığı ictimâi konulara örnek olarak kadın konusu ile yönetim ve idare konularına yaklaşımlarını iki ana başlıkta örnekler çerçevesinde incelemeye çalışacağız.

2. *Min vahyi'l-Kur'ân'da Kadın*

Tefsirinde kadın konusuna tafsilatlı bir şekilde yer veren Fazlullah, özellikle Nisâ Sûresi'nin girişinde sure hakkında bilgi verirken, surenin isminden ve genel muhtevasından hareketle kadın konusuna değinmiş; “Kur'ân'da Kadın, Hukuki ve Sosyal Açıdan İslam'ın Kadına Yaklaşımı, Kur'ân Güçlü Kadına Örnek Veriyor” gibi başlıklar açarak konuya dair yaklaşımlarını icmalî bir şekilde sunmuştur.

Konuya, hukuki açıdan bağımsız bir varlık olan kadınların, insan türünün devamı için gerekli olan iki hayati unsurdan biri olduğunu belirterek başlayan Fazlullah, İslam'ın kadına; düşüncesinde, inanç ve davranışlarında bağımsız olan, kendi izni olmaksızın hiç kimsenin kontrolü altına girmeme hakkına sahip bir varlık olarak baktığını belirtmiştir. İslam, hayatın her alanına dair yasalar koyan bir din olarak kadın ve erkeği birlikte kapsayan genel hükümler vaaz etmiştir. Fazlullah,

¹⁴ Muhammed Hüseyin Fadlullah, *Min Vahyi'l Kur'an*, çev. Mehmet Yolcu vd. (İstanbul: Akademi Yayınları, 1990).

¹⁵ Fazlullah, *Min Vahyi'l-Kur'ân*, 1/26.

¹⁶ Fazlullah, *Min Vahyi'l-Kur'ân*, 1/27.

temel sorumluluklar konusunda kadın ve erkek arasında herhangi bir farkın olmadığını, her iki cinsten bulunan sorumluluk bilincinin eşit olduğunu ve bundan dolayı yapılan iyiliklerin ödüllendirilip hataların ise cezalandırılması konusunda her iki cins arasında hukuki açıdan bir ayrım olmadığını belirtmiştir.¹⁷

Kadın ve erkek arasındaki ayrımın fer'i konularda olduğunu, bunun ise yaratılışlarındaki farklılıktan kaynaklandığını belirten Fazlullah, bu farklılığın üstünlük veya zayıflık olarak değerlendirilemeyeceği aksine bu farklılığın, farklı sorumlulukları daha elverişli şekilde yerine getirmeye yarayacağı bu şekilde insanlığın gelişmesini sağlayacağını belirtmiştir.¹⁸

Fazlullah, Nisâ suresinin girizgahında yukarıda özet olarak verdiğimiz görüşlerini açıkladıktan sonra; kadına dair dünyada iki farklı gayri İslami yaklaşım olduğunu ve bu iki yaklaşımın başarısız tecrübelerinin, İslam'ın kadına bakışının ne kadar realist ve yerinde olduğunu ortaya koyduğunu belirtmiştir.

Bu yaklaşımları özet olarak inceleyen Fazlullah; birbirine zıt olan bu yaklaşımlardan birincisinin yani geçmişte yaşanmış olan tecrübenin kadının insanlığını dahi sorgulamış olduğunu, kadının sadece bir zevk aracı olarak kabul edildiğinden kız çocuklarının sosyal hayatta bir utanç kaynağı olarak sayıldığını¹⁹, kadının bir meta olarak görülüp kadına yeteri değerin verilmediğini belirtmiştir. Fazlullah, günümüzde yaşanan tecrübeye ise olaya daha hümanist yaklaşılmaya çalışılmasına rağmen kadının fitratının göz önüne alınmadığını, özgürlük vaadi altında kadının fitratından koparıldığını, bu şekilde kadınlaşmış erkekler ve erkekleşmiş kadınlar oluşturulup kadın ve erkeğin özgün kimliklerinin ellerinden alındığını savunmuştur. İnsanlığın tekamülü için farklılıkların zenginlik olduğu görüşünü ortaya koymuş, bu modern yaklaşımın da sorunlara çözüm üretmediğini bilakis her iki cinsten de ruhsal bir boşluğa sebep olduğunu belirtmiştir.²⁰

Kadın ve erkeğin hayatlarında zaaflarının var olduğunu belirten Fazlullah, kadın veya erkek her ikisinin de bu zaaflarını terbiye ettikçe değer kazanacaklarından bahsettikten sonra "Kur'ân Güçlü Kadına Örnek Veriyor" diye ayrı bir başlık açarak Hz. Meryem ve Hz. Asiye'den örnekler vermiştir. Her ikisinin de kadınlığın zaaflarından kurtularak buldukları toplumda izzetli bir duruş sergilediklerini ve bundan dolayı Allah'ın kendilerini erkek olsun kadın olsun tüm Müslümanlara örnek olarak sunduğunu bunun ise İslam'ın kadına duyduğu saygının en güzel örneklerinden biri olduğunu belirtmiştir.²¹

Fazlullah'ın kadın konusuna dair genel görüşleri sunduktan sonra şimdi günümüzde tartışmaların odağı olan; erkeğin kavvamlığı, kadının şahitliği, çok eşlilik gibi konuları başlıklar altında incelemeye çalışacağız.

2.1. Erkeğin Kavvamlığı ve Üstünlüğü

Allah (c.c.) "*Allah'ın kimini kimine üstün kılması ve erkeklerin mallarından harcamalarından dolayı erkekler kadınlar üstünde kavvamdır (yöneticidir)...*" (en-Nisâ 4/34.) buyurarak erkeğin kadına "kavvam" olduğunu belirtmiştir. Bu ayet, aile

¹⁷ Fazlullah, *Min Vahyi'l-Kur'ân*, 7/7-8.

¹⁸ Fazlullah, *Min Vahyi'l-Kur'ân*, 7/9-10.

¹⁹ Fazlullah, *Min Vahyi'l-Kur'ân*, 13/246-247.

²⁰ Fazlullah, *Min Vahyi'l-Kur'ân*, 7/11-13.

²¹ Fazlullah, *Min Vahyi'l-Kur'ân*, 7/13-16.

içi ilişkileri düzenleyen bir hüküm beyan etmesinden dolayı müfessirler ayette geçen kavvam kelimesi üzerinde uzunca durmuş ve genel olarak hâkim olmak, yönetmek, korumak, gözetmek gibi anlamlar vermişlerdir.²²

Fazlullah, ilgili ayetin tefsirinde erkeğin kavvamlığı ve üstünlüğü konusunu detaylı olarak ele almış ve konuyu; erkeğin yöneticiliği, İslam'da yöneticiliğin tabiatı, erkeğin kadına olan üstünlüğünün sınırları gibi başlıklar altında kimi zaman farklı görüşleri tartışarak, kimi zamanda soru cevap üslubuyla mufassal olarak incelemiştir.

Fazlullah, ilgili ayeti tefsir ederken erkeğe verilmiş olan kavvamlığın erkeğe yüklenmiş olan bir sorumluluk olduğunu, kavvamlığın kaynağının ise erkeğin evin geçimiyle sorumlu tutulması ve erkeğe evlilik ilişkisi içerisinde verilmiş olan üstünlük olduğunu belirtmiştir. Üstünlük konusunun sadece erkeğin evin geçimini sağlamasından kaynaklanmadığı, üstünlüğün başka illetlerinin de olabileceği ancak bunların ayette muğlak bırakıldığını belirten Fazlullah bu üstünlüğün erkek ve kadının yaratılışıyla alakalı bir durum olabileceği görüşünde olduğunu ifade etmiştir. Üstünlüğün sebebi olarak yalnızca erkeğin malından harcıyor olması gösterilecek olursa kadının da malını eve harcaması durumunda ayetin hükmü konusunda birtakım sorunların ortaya çıkacağına değinmiş, yöneticilik yani kavvamlığın kaynağı konusunda üstünlük ve evin geçimini temin etmenin birbirinden bağımsız olduğunu savunmuştur.²³

Erkeğin üstünlüğünü evlilik müessesesindeki yöneticilikten ibaret olarak gören Fazlullah, kimi müfessirlerin bu ayetten hareketle erkeğin üstünlüğü meselesini evlilikten ibaret saymayıp genel bir kaide olarak kabul ettiklerini belirttikten sonra bu konuyu tartışmaya açmıştır. Erkeğin üstünlüğü meselesi genel bir kaide olsaydı Allah'ın yargı, yönetim veya cihat gibi konulardan bahsederken erkeğin kavvamlığına değineceğini belirten Fazlullah, bu görüşteki müfessirlerle aynı düşünceyi paylaşmadığını ifade etmiştir.²⁴

Erkeğin kavvam oluşunun keyfiyetini tartışmaya ayrı bir başlık açan Fazlullah, evli kadının kocasının sözünden başka bir sözü, kocasının görüşünden başka bir görüşü olamaz şeklindeki kadının bağımsız insani kişiliğini hiçe sayan yaklaşımın doğru olmadığını çünkü erkeğin yönetici kadının ise yönetilen olmasının küllî bir kaide olmadığı bilakis yöneticiliğin yalnızca nikah akdinin kapsamı içerisinde yer alan konularda geçerli olacağını belirtmiştir. Nikah akdinin kapsamında olan konuların ise eşler arasındaki cinsellik ve evin korunmasından ibaret olduğunu savunan Fazlullah, şeri olarak kadının ev işlerinden veya çocuğun bakımından dahi sorumlu tutulmadığını hatta bunlar için kocasından ücret talep etme hakkına sahip olduğunu belirtmiştir. Aynı şekilde erkeğin sorumluluğunun da yalnızca evin geçimini sağlamak olduğunu, kadının kendi hususi istek ve arzuları için kocasından para talep edemeyeceğini belirten Fazlullah sonuç olarak her iki eş için de geniş bir özgürlük alanı olduğunu savunmuştur.²⁵

²² Gökhan Atmaca, "Müfessirlere Göre Kavvâm Kelimesi -Nîsâ Sûresi 34. Ayet Bağlamında-", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2013), 218-219.

²³ Fazlullah, *Min Vahyi'l-Kur'ân*, 7/230-231.

²⁴ Fazlullah, *Min Vahyi'l-Kur'ân*, 7/229-230.

²⁵ Fazlullah, *Min Vahyi'l-Kur'ân*, 7/231-233.

Tüm bu açıklamaların ardından evliliğin bir şirket ortaklığı gibi kar-zarar hesabı yapılarak yürütülecek bir müessese olmaktan ziyade; duygu, sevgi, ilgi, vefa, sadakat, sabır ve fedakârlık merkezli bir müessese olduğunu; eşlerin birbirleriyle iyi geçinmesinin cihat olduğunu, evliliğin kanunlarla değil de özveri ruhu taşıyan insanlıkla yürütülebileceğini belirtmiştir. Tüm bunlardan hareketle erkeğin kadın üzerinde kavvam olmasının kadının kişiliğini ilga etmekten ziyade kadının kişiliğini ve haklarını pekiştirdiğini belirtmiştir.²⁶

Ayeti tefsir ederken kadının çalışması konusuna da değinen Fazlullah, Allah'ın kadını evin geçimiyle yükümlü tutmayarak İslam'ın, kadının evine ve çocuklarına gösterdiği ilgiyle elde edeceği kazancı evinden uzaklaşıp elde edemeyeceğini görüşündedir. Kadının çalışması durumunda ailenin ruhi bakımdan olumsuz etkileneyeceği, çocukların kreşlerde veya dadıların ellerinde şefkatten uzak yetişeceği gerçeğinin de göz ardı edilemeyeceğini söylemiştir. Fazlullah, kadının çalışmasının haram olduğunu tabii ki söylemediğini ancak ailenin ruhi hayatını olumsuz etkilemesi durumunda kadının çalışmamayı tercih etmesi gerektiğini de ifade etmiştir.²⁷

2.2. İslam'da Kadının Şahitliği

Bakara Sûresi 282. ayet²⁸ çerçevesinde iki kadının şahitliğinin bir erkeğin şahitliğine denk tutulması konusuna tefsirinde uzunca yer veren Fazlullah, konu hakkındaki itirazlara da değinmiş, ayette yer alan hükmün hikmetini ortaya çıkarmak için bir takım sosyolojik ve psikolojik tahlillerde bulunmuştur.

İki kadının şahitliğinin bir erkeğin şahitliğine denk tutulmasının hikmetini, kadının duygusallığına bağlayan Fazlullah, kadınların anne olmaları hasebiyle daha duygusal olduklarını bundan olayı şahitliğin ağır bir yük olacağını belirttikten sonra, "Şefkat, merhamet ve duygusallık atmosferinde yetişen kadının duygusal atmosferlerde gerçeği dile getirmesi bazen güçlük arz edebilir. Duygularına yenilir ve bu şekilde tanıklıktaki adalet çizgisinden sapabilir. Eğer şahitlik yapılan konu, lehinde veya aleyhinde şahitlik yapılanlar açısından dramatik bir yapı arz ediyorsa durum daha da ciddiyet kazanır ve kadını aleyhinde şahitlik yapılan adamın yararını gözetmeye sevk ederek adaletten ayrılmasına neden olabilir."²⁹

diyerek kadınların duygusallıklarının şahitlikte ne tür sorunlara yol açacağını ifade etmiştir.

Ayetin kadınlardan biri yanılacak olursa onu düzeltecek ikinci bir kadın olması gerektiğini vurguladığını hatırlatan Fazlullah, bu hükümde kadının onurunu

²⁶ Fazlullah, *Min Vahyi'l-Kur'ân*, 7/234-235.

²⁷ Fazlullah, *Min Vahyi'l-Kur'ân*, 7/237.

²⁸ "Ey müminler, birbirinize belirli bir süre sonra ödenmek üzere borç verdiğiniz zaman bunu yazın. İçinizden biri bunu dürüst bir şekilde yazsın. Yazan kimse onu Allah'ın kendisine emrettiği gibi yazmayı ihmal etmesin. Bu hesabı yazana borçlu taraf yazdırsın ama Rabbi olan Allah'tan korksun da hesabı yazdırırken hiçbir şeyi eksik bırakmasın. Eğer borçlu akılsız, zayıf ya da nasıl yazdıracağını bilmeyen biri ise yazdırma işini onun yerine dürüst şekilde velisi yapsın. Bu işleminize erkeklerden iki şahit tutun. Eğer iki erkek şahit bulamazsanız bir erkek ile iki kadını şahit tutun ki biri yanılınca öbürü hatırlatsın..."

²⁹ Fazlullah, *Min Vahyi'l-Kur'ân*, 5/170.

hafife alan veya değerini düşüren herhangi bir durumun söz konusu olmadığını ifade etmiştir. Nitekim duygusallık kadının değerini düşüren bir durum olmaktan ziyade büyük bir insani değerdir.³⁰

Kimilerinin, “Kadının genel anlamda erkekten daha duygusal olduğu bir realitedir. Ancak bu durum tüm fertlerde geçerli olmayıp, kimi erkekler kadınlardan daha duygusal olduğu gibi kimi kadınlar da erkeklerden daha realisttir.” şeklindeki eleştirilere de değinen Fazlullah; yasaların keyfiyetini bireysel özelliklerin oluşturamayacağını, hükmün genele göre verileceğini, istisnaların yasamada esas oluşturmayacağını belirterek eleştirileri yanıtlamıştır.³¹

2.3. Taaddüd-i Zevcât

Malumdur ki günümüzde İslam hakkında en çok tartışılan meselelerden biri de çok eşlilik meselesidir. Allah, Nisâ Suresi'nde “*Şayet yetimler hakkında adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız, size helal olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın. Onlar arasında adil davranamayacağınızdan korkarsanız bir tane alın ya da sahip olduğunuz cariyelerle yetinin. Adaletten ayrılmamanız için en uygun yol budur.*” (en-Nisâ 4/3) buyurarak çok eşliliği meşru kılmıştır.

Fazlullah, konu hakkındaki tartışmaların çokluğundan dolayı tefsirinde çok eşlilik meselesine genişçe yer vermiştir.³² Ayetin genel anlamına ve nüzul sebebine kısaca değindikten sonra konuya, “İslam düşmanlarının öne sürdükleri olumsuzluklar karşısında Taaddüd-i Zevcât'ın sosyal, iktisadi ve ruhi sonuçlarına nasıl yaklaşmalıyız? Bu konu İslam düşmanlarının, İslam'ın adalet ve eşitlik konusunda ne kadar geri bir din olduğunu göstermek için kullandıkları argümanlardandır.”³³ şeklinde bir açıklamayla başlayan Fazlullah, çok eşliliği bir sorun olarak değerlendirenlerin öne sürdükleri argümanları tek tek belirttikten sonra yapılan bu eleştirilerin her birine ayrı bir başlık açarak cevap vermeye çalışmıştır. Çok eşlilik meselesine getirilen eleştirileri ve Fazlullah'ın verdiği cevapları detaylarıyla sunmak çalışmamızın sınırlarını bir hayli aşacağından Fazlullah'ın ayetin hikmetine dair açıklamalarını özet olarak sunmaya çalışacağız.

Öncelikle şunu belirtmemiz gerekir ki Fazlullah çok eşliliğin bireysel ve toplumsal birtakım sorunlara yol açacağını, bunun ancak zaruri durumlarda kullanılması gereken bir ruhsat olduğunu söyleyip bu zaruri durumları tefsirinde sıralayan Merâğî'nin³⁴ aksine, çok eşlilik için ayette yer verilen adaletten başka bir şart aramamış, konuya maslahat merkezli yaklaşmıştır. İslam'ın Taaddüd-i Zevcât ile ilgili yaklaşımında herhangi bir çarpıklık görmediğini ifade eden Fazlullah; hükümlerin uygulamasında yaşanan olumsuz durumların varlığının hükmün sıhhatine tesir etmeyeceğini, bir hükmün bireye veya topluma sağladığı faydaların sebep olacağı zararlardan fazla olması durumunda hükmün iyi sayılacağını, çok eşlilik meselesini de bu doğrultuda ele aldığını belirtmiştir.³⁵

³⁰ Fazlullah, *Min Vahyi'l-Kur'ân*, 5/172-174.

³¹ Fazlullah, *Min Vahyi'l-Kur'ân*, 5/170-172.

³² Fazlullah'ın konu hakkında ki detaylı açıklamaları için bk. Fazlullah, *Min Vahyi'l-Kur'ân*, 7/42-68.

³³ Fazlullah, *Min Vahyi'l-Kur'ân*, 7/47.

³⁴ Ahmed b. Mustafa el-Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî* (Mısır: Mektebetü Mustafa Bâbâ el-Halebî, 1946), 4/181-182.

³⁵ Fazlullah, *Min Vahyi'l-Kur'ân*, 7/50.

Fazlullah, çok eşlilik meselesini sadece Müslüman toplumlarda var olmuş bir olgu olarak değil, meşru veya gayr-i meşru şekillerde tarih boyunca tüm toplumlarda yaşanmış tarihi bir olgu olarak değerlendirmiştir. Cinselliğinde gerek kadın gerekse erkek için tabii bir ihtiyaç olduğunu belirtmiş, İslam'ın insandan dürtü ve arzularını bir kenara bırakarak ruhbanca bir hayat yaşamasını beklemediğini bilakis insanın bu dürtü ve arzularını meşru yollardan karşılaması gerektiğini istediğini ifade etmiştir. Çok eşliliğin, Allah'ın erkeğe vermiş olduğu bir ruhsat olduğunu, erkeğin bu ruhsatı kullanıp kullanmamak konusunda muhayyer bırakıldığını söylemiştir. Kimi erkeklerin psikolojik veya fizyolojik ihtiyaçlarından dolayı çok eşliliği tercih edebileceğini, buna izin verilmediği takdirde gayr-i meşru ilişkilere sapabileceğini belirten Fazlullah, çok eşliliğin aile saadetini bozduğu şeklindeki eleştirilere de çok eşli ve huzurlu olan aileler olduğu gibi tek eşli olup huzursuz olan ailelerinde olduğu şeklinde bir cevap sunmuştur.³⁶

Erkek sayısının kadın sayısından az olması, kadınlardan ziyade erkek nüfusunun azalmasına sebep olan savaşların varlığı, kimi zaman nüfus artışının gerekliliği gibi durumlarda insan tabiatına en uygun çözümün çok eşlilik olduğunu belirten³⁷ Fazlullah, taaddüd hakkının neden sadece erkeğe verildiğini de tartışmıştır. Kadının birden fazla erkekle olmasının tarihi açıdan istisnai bir durum olduğunu, geçmişte veya günümüzde böyle bir durumun görüldüğü toplumların yalnızca istisnalardan ibaret olduğunu, kadının gerek fizyolojik olarak gerekse psikolojik olarak yalnızca bir erkeğe ait olma fitratında yaratıldığını, tarih boyunca istisnai dönemler dışında kadın sayısının erkek sayısından fazla olduğunu, kadının çok eşli olması durumunda çocuklar için nesep sorununun ortaya çıkacağını ifade eden Fazlullah, istisnaların hükmün geçerliliğine tesir etmeyeceğini de belirtmiştir.³⁸

Fazlullah ilgili ayetin sonunda yer alan eşler arasındaki adaletin sağlanması konusunu yine aynı surenin diğer bir ayetinde geçen "*Kadınlar arasında adaleti isterseniz de sağlayamazsınız. O halde birine tamamen meyledip ötekini kocasızmış gibi bırakmayın...*" (en-Nisâ 4/129) şeklindeki emirle birlikte açıklamıştır. Bu ayeti delil getirerek kadınlar arasında adaleti sağlamanın imkansızlığını ve bundan dolayı çok eşliliğinde mümkün olmayacağını savunanlara Fazlullah, "*Sûrenin üçüncü ayetinde bahsedilen adalet, maddi konularda eşler arasında tesis edilmesi gereken adaletken yüz yirmi dokuzuncu ayette yer alan adalet, sevgi konusundaki adalettir. Allah, ikinci ayet ile birinci ayetin hükmünü ilga ederek çok eşliliği yasaklamıyor bilakis birtakım şartlar getirerek çok eşliliğin hükmünü onaylamaktadır.*" şeklinde bir açıklamayla cevap vermiştir.³⁹

3. *Min vahyi'l-Kur'ân*'da Yönetim ve İdare

XX. asırla birlikte İslam dünyası birçok sahada olduğu gibi siyasi arenada da bir gerileme yaşamış ve bu durum Müslüman alimleri yönetimin keyfiyeti hakkında düşünüp çözümler sunmaya yöneltmiştir. Çalışmamızın konusu olan Fazlullah da Lübnan'da siyasetle yakın temasları olan bir alim olmasından dolayı bu alanda

³⁶ Fazlullah, *Min Vahyi'l-Kur'ân*, 7/50-53.

³⁷ Fazlullah, *Min Vahyi'l-Kur'ân*, 7/55-56.

³⁸ Fazlullah, *Min Vahyi'l-Kur'ân*, 7/56-59.

³⁹ Fazlullah, *Min Vahyi'l-Kur'ân*, 7/63.

çalışmalar yapmaktan geri durmamıştır. Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi tefsirini yazarken hayatın içinde karşımıza çıkan problemleri Kur'ân perspektifinden değerlendirmeyi hedeflediğini belirten Fazlullah, eserinin birçok yerinde ilgili ayetler ışığında İslam'ın yasama, yönetim ve yargı anlayışını okuyucuya sunmaya çalışmıştır. Bunu yaparken sadece kendi görüşlerini okuyucuya sunmakla kalmamış, konu etrafında cereyan eden tartışmaları ve eleştirileri de belirterek bunlara da cevaplar vermiştir.

Çalışmamızın bu bölümünde Fazlullah'ın yönetim ve idare alanlarına dair yaklaşımını özet bir şekilde sunmaya çalışacağız.

3.1. Ülü'l-Emr

Ülü'l-Emr, İslam toplumundaki üst düzey yöneticilerle, toplumsal otoriteye sahip kimseleri anlatan Kur'ânî bir terimdir. Ülü'l-emr'in keyfiyeti meselesi geçmişten günümüze gerek Şii gerek Sünni alimler tarafından tartışılmış ve konu hakkında farklı görüşler sunulmuştur.⁴⁰ Biz çalışmamızın kapsamını aşmaması için konu hakkındaki tartışmalara girmeden Fazlullah'ın Ülü'l-Emr meselesine yaklaşımını sunmaya çalışacağız.

Ülü'l-Emr konusuna Nisâ Süresi 59. ayeti⁴¹ tefsir ederken ayrı bir başlık açarak değinen Fazlullah, konuya Ülü'l-emrin; para, silah ve insan gücüyle iktidarı gayri meşru şekilde ele geçiren kişi olmadığını belirterek başlamıştır. Üzücü bir şekilde birçok zalimin ümmetin başına geçip, bu kavramın ardına gizlenerek yönetimini meşrulaştırdığını ve bu sayede ezilen Müslüman halkların başkaldırı ruhunu dondurduğunu ifade etmiştir. Ülü'l-emr'e itaatin belli kayıtlara bağlandığını ifade eden Fazlullah, Allah'ın yönetimin; adalet, sadakat, takva ve emanet temelleri üzerine bina edilmesini istediğini belirtmiştir.⁴²

Bazılarının, ümmetin hata üzerine birleşmelerinin imkânsız olduğunu belirterek ülü'l-emr kavramından kast edilenin ümmet olduğu görüşüne karşı çıkan Fazlullah, bütün ümmetin yönetim konusunda tek bir fert üzerine ittifak etmesinin muhal olmasından dolayı bu görüşü kabul etmemiştir.⁴³

Ülü'l-emr'den kast edilenin masum imamlar olduğunu ve ülü'l-emre itaat emrinin mutlak olmasından dolayı ülü'l-emrin de masum olmasının vacip olduğu fikrini savunan İmâmiyye Şîasının görüşlerine de yer veren Fazlullah, kendisinin de ülü'l-emr'den kast edilenin masum imamlar olduğu fikrini kabul ettiğini ifade etmiştir.⁴⁴

Ülü'l-emr kavramı hakkındaki ihtilafların kavramın kendisinden değil de nasıl uygulanacağı meselesinden kaynaklandığını ifade eden Fazlullah, imamın yokluğunda yönetimin, velayet-i fakihe veya Müslümanlardan oluşup yönetim işine ehil bir şûraya ait olması fikrini savunmuştur. Ayrıca kendisine itaat edilmesi emredilen şahsın hatasız olmasının da gerekli olmadığını belirten Fazlullah, buna

⁴⁰ Bk. Talip Türçan, "Ülü'l-Emr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/295-297.

⁴¹ "Ey inananlar, Allah'a itaat edin. Resule ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin. Eğer herhangi bir konu da anlaşmazlığa düşerseniz, Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız onu Allah'a ve Resulüne havale edin. Bu daha iyi ve sonuç bakımından daha güzeldir."

⁴² Fazlullah, *Min Vahyi'l-Kur'ân*, 7/323-324.

⁴³ Fazlullah, *Min Vahyi'l-Kur'ân*, 7/324.

⁴⁴ Fazlullah, *Min Vahyi'l-Kur'ân*, 7/324.

dair sünnetten birçok delilin olduğunu, hatalı bile olsa gerekli şartlara haiz yöneticiye itaatin olumlu neticelerinin olumsuz sonuçlarından fazla olacağını da belirtmiştir.⁴⁵

Fazlullah, ülü'l-emr meselesini ele alırken konu hakkındaki tartışmaları verdikten sonra, kendisinin mezhebinin görüşünde olduğunu belirtmiş ve bu görüşün diğer görüşlerden daha doğru olduğunu delilleriyle savunmuştur. Bu konudaki görüşleri selefi olan Şiî müfessir Tabatabâî'nin görüşleriyle⁴⁶ benzerlik gösterse de diğer ictimâî tefsir müelliflerinin görüşleriyle farklılık arz etmektedir. Öyle ki Reşid Rızâ tefsirinde, ülü'l-emr'den kast edilenin masum imamlar olmadığını bu görüşün ayetle çelişkiler barındıran merdud bir görüş olduğunu ifade etmiştir.⁴⁷

3.2. Demokrasi

Her ne kadar demokrasinin kesin ve net bir tanımı yapılamamış olsa da⁴⁸ çoğunluk fikrinin hâkim olduğu bir yönetim şekli⁴⁹ olarak bilinen demokrasi, günümüz dünyasında bir yönetimin meşru olmasının temel kriteri olarak kabul edilmektedir.⁵⁰

Mâide Suresi 100. Ayeti tefsir ederken demokrasi konusuna değinen Fazlullah, ilk olarak demokrasinin esasını teşkil eden nicelik meselesine değinmiş ve İslam'da değer nicelik değil niteliktir diye bir başlık açarak İslami perspektiften olaylara yaklaşacak olan kişinin niceliği değil niteliği esas alması gerektiğini vurgulamıştır. Niceliğin bir şeyin kalitesini veya aslını ifade etmekten ziyade büyüklüğünü ifade ettiğini söyleyen Fazlullah, bir şeyin değerinin büyüklüğünden değil içsel özelliklerinden kaynaklandığını belirtmiştir. Nicelikten ziyade niteliğin merkeze alınmasının Kur'ânî bir yaklaşım olduğunu dile getirmiş ve bu görüşünü çoğunluğun sapmış olduğunu söyleyen ayetlerle⁵¹ delillendirmiştir.⁵²

Günümüz dünyasında çoğunluğun doğru veya güzel, azınlığın ise yanlış veya çirkine delil olarak gösterildiğini ifade eden Fazlullah bu durumun Demokrasinin temelini teşkil ettiğini söylemiştir. Demokrasiyi savunanların, demokrasinin zıttı olarak bireysel yönetimi veya tiranlığı sunarak görüşlerini meşrulaştırmaya çalıştıklarını belirtmiş, bu anlayışın çoğunluğun istek ve arzularını yanlış da olsa meşrulaştırmaya dayalı bir anlayış olduğunu söylemiştir.⁵³

3.3. Ukubât

⁴⁵ Fazlullah, *Min Vahyi'l-Kur'ân*, 7/325-326.

⁴⁶ Allâme Muhammed Hüseyin el-Tabâtabâî, *el-Mizân fî tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrut: Müessesetü'l-'Elemî li'l-Matbuât, 1417), 4/398-402.

⁴⁷ Muhammed Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr* (Beyrut: el-Hey'etü'l-Mısıriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb, 1990), 5/147.

⁴⁸ Nuran Koyuncu, "İslami Yönetimde Demokrasi Var mıdır?", *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 4 (2007), 245.

⁴⁹ Abdullah Yeğin, *Yeni Lûgat* (İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1975), 102.

⁵⁰ Ali Bardakoğlu, "İslam ve Demokrasi Üzerine", *İslâmiyât* 2/2 (1999), 78.

⁵¹ el-En'âm 6/109, el-A'râf 7/187, el-Enfâl 8/65.

⁵² Fazlullah, *Min Vahyi'l-Kur'ân*, 8/352-353.

⁵³ Fazlullah, *Min Vahyi'l-Kur'ân*, 8/355.

Sözlük anlamı olarak cezalar, yaptırımlar gibi anlamlara gelen ukubât kelimesini terimsel olarak İslam ceza hukuku olarak tanımlayabiliriz.⁵⁴ Malumdur ki Kur'ân-ı Kerim'de Allah, birtakım suçlara bazı cezalar belirlemiştir⁵⁵ ve bu cezaların uygulanmasını isteyerek bu konuda gevşeklik gösterilmemesi gerektiğini de emretmiştir.⁵⁶

Ukubât konusu, günümüz toplumunda cezalarının ağırlığı dillendirilerek İslam'ın eleştirilme noktalarından biri haline gelmiştir. İlgili ayetler kapsamında ukubât konusunu psikolojik ve felsefi yönleriyle ele alan Fazlullah, konu hakkındaki tartışmalara da yer vermiş, bu kapsamdaki eleştirilere cevaplar sunmuştur.

Eleştirilerin merkezinde olup kısas ayeti olarak bilinen Bakara Sûresi 178. ve 179. ayetleri tefsir ederken İslam ceza hukukuna dair birçok konuya değinen Fazlullah, İslam sisteminin insanların ulaşmaya güç yetiremeyecekleri bir ütopya olmadığını ifade etmiştir. Aksine bu sistemin, insanı şehvet ve arzularıyla bir bütün olarak ele alıp, ruhani soyut bir varlık olarak kabul etmediğini belirtmiştir.⁵⁷ İnsanın, akıl ve irade sahibi yani içsel kontrol mekanizmalarına sahip bir varlık olmasına rağmen zafiyetlerinin de bulunduğunu belirten Fazlullah, kişinin bu zaafırlara kapılmaması için kişiyi ödül ve cezalarla terbiye edecek bir dış kontrol mekanizmasına da ihtiyaç duyulduğunu söylemiştir. Böylece insan, zaafırlarına yenildiği taktirde toplumsal baskı mekanizmalarıyla karşı karşıya kalacak ve bu sayede sapmanın önüne geçilmiş olacaktır. Bu konu da ilerlemiş toplumlarla geri kalmış toplumlar arasında herhangi bir farkında olmadığını vurgulayan Fazlullah, hangi toplumda veya hangi zamanda yaşarsa yaşasın, insanın aynı insan olduğunu bundan dolayı cezaların da kaçınılmaz bir gereklilik olduğunu belirtmiştir.⁵⁸

Zina edene yüz sopa vurulması, katile kısas yapılması, hırsızın elinin kesilmesi gibi cezaların İslam'ın rahmet dini olmasıyla örtüşmediği şeklindeki eleştirilere ilgili ayetlerin tefsirlerinde yer veren Fazlullah; rahmetin, kişisel acıma ve şefkat duyguları çerçevesinde değil, toplumsal menfaatler çerçevesinde ele alınması gereken bir olgu olduğunu ifade etmiştir.⁵⁹ Cezanın amacının toplumun menfaatini sağlamak olduğunu belirten Fazlullah, bu menfaatin temin edilebilmesi için kimi zaman birtakım bedeller ödenmesinin gerekliliğine dikkat çekerek buna savaş durumlarını örnek vermiştir. Nitekim toplumlar kendi menfaatlerini korumak için savaşlarda birçok evladını kurban olarak verebilmekte ve bu durumla gurur duymaktadırlar. Toplumların menfaatlerinin sadece savaşlarda geçerli olmadığını ifade eden Fazlullah, verilen cezalar her ne kadar suçluya birtakım sıkıntılar doğuruyor olsa da caydırıcılığından dolayı toplumun güvenini sağladığını bundan dolayı da toplumun menfaatine olduğunu söylemiştir.⁶⁰

İslam'ın ön gördüğü cezaların hafifletilmesiyle oluşturulan sistemlerin suçla mücadelede yetersiz kalacağını hatta bu kanunların vatandaşın ziyade

⁵⁴ "Ukûbât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 42/77.

⁵⁵ Bk. el-Bakara 2/178-179, el-Mâide 5/38, en-Nûr 24/2

⁵⁶ en-Nûr 24/2

⁵⁷ Fazlullah, *Min Vahyi'l-Kur'ân*, 3/225.

⁵⁸ Fazlullah, *Min Vahyi'l-Kur'ân*, 3/227-229.

⁵⁹ Fazlullah, *Min Vahyi'l-Kur'ân*, 3/236.

⁶⁰ Fazlullah, *Min Vahyi'l-Kur'ân*, 3/232-233.

suçluyu koruyacağını belirten Fazlullah, bu duruma gelişmiş kabul edilen Amerika ile geri kalmış kabul edilen Körfez ülkelerini örnek vererek; insanların Amerika'da belli saatlerde özel güvenlik önlemleri olmadan dışarıya çıkamadıklarını ancak Körfez ülkelerinde istisnalar dışında böyle sorunların olmadığını söylemiştir.⁶¹ Hapis cezasının suçları önlemede yeterince caydırıcı olmadığını bilakis hapishanelerin sıradan suçluları daha profesyonel suçlulara çeviren bir okul olduğunu ifade eden Fazlullah, benzer veya farklı suçlar dolayısıyla bir arada tutulan suçluların bu ortamlarda ıslah olmaktan ziyade daha da bilenip tecrübe kazanacaklarını belirtmiş ve duruma hapisten çıkıp aynı suçu işlemeye devam edenleri delil olarak göstermiştir.⁶²

Fazlullah, hırsızlık yapanın elinin kesilmesi gibi İslam'ın uygun gördüğü cezaların, caydırıcılığından dolayı suçlunun tekrar suça yönelmesini engelleyeceğini, bunun yanında toplumda bu suçu işleme oranlarını azaltacağını belirtmiştir.⁶³ Yine kısas cezasının da cinayet suçlarını büyük oranda azaltacağını, bunun yanında toplumsal kaosa ve daha fazla cinayete sebep olan kan davası gibi problemlere engel olacağını da ifade etmiştir.⁶⁴

Sonuç

Muhammed Hüseyin Fazlullah da ictimâî tefsir yazan diğer müfessirler gibi aktüel konulara tefsirinde bir hayli yer vermiştir. Öyle ki bu konuları sadece ayetin bütünlüğü içinde ele almakla yetinmemiş, konuya ayrı bir başlıklar açmış, hatta gerektiği taktirde bu ana başlığa alt başlıklarda ekleyerek açıklamak istediği konuyu mufassal olarak ele almıştır. Tartışmaların odağında olan bu konuları açıklarken sadece kendi görüşlerini belirtmemiş, konu hakkındaki tartışmalara da yer vermiştir.

Şunu belirtmek gerekir ki Fazlullah, ayetin hükmüne dair veya hükmün uygulanışına dair getirilen eleştirileri vermekle yetinmiş, bu eleştirilerin sahiplerini zikretmemiştir. Çalışmamız esnasında yapmış olduğumuz incelemelere göre Fazlullah, tefsirinde çok eşlilik hükmüne dair getirilen eleştirileri sıralarken müfessir Merâğî'nin tefsirinde saymış olduğu eleştirileri vermiş ancak bu eleştirilerin sahibini vermeyerek konuyu kişiselleştirmemiş, böylece eleştirilerin sahibine değil düşüncelere cevap vermekle meşgul olmuştur.

Eleştirilerin merkezinde olan bu aktüel konular hakkında meydana gelen tartışmalar, o hükmün Kur'ân'da varlığı veya yokluğundan ziyade; hükmün nasıl uygulanacağı, hükmün günümüz toplumuna cevap verip veremediği ya da bu hükmün adil bir hüküm olup olmadığı etrafında meydana gelmektedir. Bundan dolayı Fazlullah da bu eleştirilere cevap verirken hükmün varlığını ispata çalışmamış, öncelikle yapılan eleştirilerin çarpıklıklarını vurgulamış ardından hükmün hikmetini sosyolojik, psikolojik ve tarihsel tahlillerle okuyucuya sunmaya çalışmıştır.

Fazlullah'ın ilgili konular hakkındaki görüşleri incelendiğinde ictimâî tefsir alanında eser kaleme alan kimi müfessirler gibi geleneksel İslami çizgiden

⁶¹ Fazlullah, *Min Vahyi'l-Kur'ân*, 3/226-227.

⁶² Fazlullah, *Min Vahyi'l-Kur'an*, 8/166.

⁶³ Fazlullah, *Min Vahyi'l-Kur'ân*, 8/166.

⁶⁴ Fazlullah, *Min Vahyi'l-Kur'ân*, 3/231-232.

sapmadığı da dikkate alınması gereken bir husustur. Günümüzde popüler olan, Kur'ân'da yer alan hükümleri çağın gerekliliklerine göre güncelleme, akımına kapılmamış, bunların her çağda toplumsal sorunlara çözüm bulmada en hikmetli hükümler olduğunu verdiği örneklerle okuyucuya sunmaya çalışmıştır.

Tüm bu bilgiler ışığında şunu söyleyebiliriz ki *Min vahyi'l-Kur'ân* tefsiri; gerek çağımızda yazılmış olması gerekse ayetleri açıklarken psikoloji, sosyoloji, eğitim bilimleri, felsefe, tarih gibi farklı ilim dallarından yararlanarak Kur'ân'dan hayata dair dersler çıkarması yönüyle tanınması ve üzerinde araştırmalar yapılması gereken bir eserdir.

Kaynakça

- Algar, Hamid. "Merci-i Taklîd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/172-174. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Atmaca, Gökhan. "Müfessirlere Göre Kavvâm Kelimesi -Nîsâ Sûresi 34. Ayet Bağlamında-". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2013), 215-231.
- Bardakoğlu, Ali. "İslam ve Demokrasi Üzerine". *İslâmiyât* 2/2 (1999), 77-84.
- Birişik, Abdulhamit. "Tefsir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/281-290. İstanbul: TDV Yayınları, 2011. Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınları, 9. Basım, 2019.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 51. Basım, 2018.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 5. Basım, 2016.
- Dilli, Ebubekir. *Muhammed Hüseyin Fadlallah'ın İslam Düşüncesindeki Yeri*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Doğru, Mehmet Seri. *İctimâi Tefsir ve Tefsîrü'l-Merâğî*. ed. Recep Bilgin. Ankara: İksad Publishing House, 1. Basım, 2022.
- Fadlullah, Muhammed Hüseyin. *Min Vahyi'l Kur'an*. çev. Mehmet Yolcu vd. 10 Cilt. İstanbul: Akademi Yayınları, 1. Basım, 1990.
- Fazlullah, Muhammed Hüseyin. *Min Vahyi'l-Kur'ân*. 24 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Melêk, 2. Basım, 1998.
- Kindî, Vefâ Kâzım Mâzî el- - Habîb, Merve Selîm. "es-Seyyid Muhammed Hüseyin Fazlallâh Hâyâtuhû ve Mevâkıfuhû mine'l-Kağıyyeti'l-Lübânîyyeti". *Mecelletü Merkezi Bâbil li'd-Dirâseti'l-İnsâniyyeti* 4/3 (2015), 155-204.
- Koyuncu, Nuran. "İslami Yönetimde Demokrasi Var mıdır?" *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 4 (2007), 245-256.
- Merâğî, Ahmed b. Mustafa el-. *Tefsîru'l-Merâğî*. 30 Cilt. Mısır: Mektebetü Mustafa Bâbâ el-Halebî, 1. Basım, 1946.
- Muhakkık, Mehdi. "Âyetullah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/244. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Öz, Mustafa. "Muhammed Hüseyin Fazlullah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. EK-2/304-305. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Polat, Fethi Ahmet. "Dirayet Ağırlıklı Tefsirler". *Tefsir El Kitabı*. ed. Mehmet Akif Koç. Ankara: Grafiker Yayınları, 4. Basım, 2015.
- Reşid Rıza, Muhammed. *Tefsîru'l-Menâr*. 12 Cilt. Beyrut: el-Hey'etü'l-Mısıriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb, 1990.
- Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin el-. *el-Mîzân fî tefsîri'l-Kur'ân*. 20 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l- 'Elemî li'l-Matbuât, 1. Basım, 1417.
- Türcan, Talip. "Ülü'l-Emr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/295-297. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Yeğın, Abdullah. *Yeni Lûgat*. İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 3. Basım, 1975.

Mevkı'u Beyyinât. "el-Vilâdetu ve'n-neş'etu ve'd-dirâsetu". Erişim 01 Ocak 2023.
<http://arabic.bayynat.org/NewsPage.aspx?id=2194>

Mevkı'u Beyyinât. "Nesebu Semâhatu'l-'Allâmetu'l-Mercii'l-Seyyid Muhammed Hüseyin
Fażlullah". Erişim 01 Ocak 2023.
http://arabic.bayynat.org/Client%20Resources/HTML%20Pages/1974/Family_Tree.jpg

Mevkı'u Beyyinât. "Sîretun Semâhatu'l-'Allâmetu'l-Mercii'l-Seyyid Muhammed Hüseyin
Fażlullah". Erişim 01 Ocak 2023.
<http://arabic.bayynat.org.lb/HtmlSecondary.aspx?id=30467>

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. "Ukûbât". 42/77. Ankara: TDV Yayınları, 2012.